Соціалістична модернізація України у висвітленні журналу «Революция и национальности»

О. Ю. Коломоєць

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Проаналізовано висвітлення в журналі «Революция и национальности» процесів соціалістичної модернізації (передусім, колективізації та індустріалізації) в Україні. Показано, що автори публікацій намагалися проілюструвати правильність радянської економічної та національної політики, а проблеми пояснювали здебільшого діяльністю ворожих елементів.

Ключові слова: індустріалізація; колективізація; модернізація; колгосп; п'ятирічка.

Проанализировано освещение в журнале «Революция и национальности» процессов социалистической модернизации (прежде всего, коллективизации и индустриализации) в Украине. Показано, что авторы публикаций пытались проиллюстрировать правильность советской экономической и национальной политики, а проблемы объясняли в основном деятельностью враждебных элементов.

Ключевые слова: индустриализация; коллективизация; модернизация; колхоз; пятилетка.

The article analyzes the coverage of the processes of socialist modernization (first of all, collectivization and industrialization) in the journal «Revolution and Nationalities» in Ukraine. Socialist modernization in Ukraine was in the focus of attention of the authors of the journal «Revolution and Nationalities» in 1931–1936. The key theme of publications was the listing of achievements (growing sown areas, increasing the number of collective farms, building new enterprises). For the authors it was important to show the advantages of the Soviet system. Any record indicators were emphasized (for example, the most powerful transformer in the world in Dnepropetrovsk), the release of domestic analogue equipment (blooming produced by the Izhora plant in Makeyevka).

The growth of production was recorded not only in comparison with previous years, but also in comparison with foreign countries. The Soviet economy's ability to overcome difficulties was emphasized (for example, the achievement of average yields in the drought of 1934). However, the authors also had to stop on problems, including the lagging behind of certain industries, low yields, difficulties with food supply even for construction workers of industrial giants and so on. It is important that, although in a veiled form, authors mentioned the opposition of the peasantry to collectivization and the famine of 1932–1933. Analysis of the causes of problems and deficiencies in the articles is almost not observed, the authors were only referenced to the activities of wreckers or kulaks sabotage. At the same time, the authors manipulated statistical data to hide the failures in the economy. In this way eliminated the doubts in the correctness of the Soviet economic and national policies, and provided support of the official line, which, in particular, maintained the mass repression of the 1930s.

Keywords: industrialization; collectivization; modernization; collective farm; five-year plan.

Журнал «Революция и национальности» виходив щомісячно з 1930 до 1937 р. Його завданнями проголошувалися висвітлення питань теорії та практики впровадження «ленінсько-сталінської національної політики», популяризація досягнень національних республік, областей та національних меншин, відзначення «соціально-класових зсувів» в їх економіці та культурній сфері, висвітлення питання про кадри, боротьба за «створення і виховання більшовицьких національних кадрів», «рішуча боротьба» із ухилами у національному питанні, «нешадне викриття» їх проявів у практиці господарського і культурного будівництва та на ідеологічному фронті, висвітлення національно-революційного руху за кордоном тощо. Провідними темами, які розглядалися у публікаціях, були проведення коренізації, боротьба із націоналізмом та шовінізмом, становище національних меншин та народів СРСР, розвиток національної культури.

Постійними рубриками журналу були: «Культстроительство» (також «Культсоцстроительство», «Культурный фронт»), «На идеологическом фронте» (також «Партийное строительство. Комсомол»), «Национальные кадры», «За рубежом», «Критика и библиография». Питанням соціалістичної модернізації, радянського будівництва теж приділялася значна увага, існували окремі спеціальні розділи «Советское строительство» (1930–1936 рр.), «Социалистическая реконструкция советского хозяйства» (1930), «Народное хозяйство» (1935 р.), «Промышленность. Транспорт» (також «Транспорт и связь», «Промкооперация», «Вопросы промышленности» – 1932–1936 рр.), «Сельское хозяйство» (також «Сельское хозяйство. Животноводство», 1932–1936 рр.), «Вторая пятилетка» (1932–1934 рр.), «Борьба за хлопковую независимость» (1932–1934 рр.), «Коммунальное хозяйство» (також «Городское хозяйство», 1934, 1936 рр.). УСРР (УРСР) та Криму присвячено понад 20 публікацій.

Слід зазначити, що хоча журнал широко використовується дослідниками, в науковий обіг його матеріали потрапили порівняно пізно. Це пов'язано з тим, що переважна більшість членів редколегії (А. Ахундов-Рухулла, С. Діманштейн, А. Досов, А. Єнукідзе, Ю. Стеклов, А. Хацкевич, А. Естрін) були репресовані в 1937–1938 рр. Вивчення журналу «Революция и национальности» як історичного джерела було започатковане кандидатською дисертацією Д. Нікітіна у 1997 р. [1]. На нашу думку, залучення радянської публіцистики необхідне задля створення повної картини «офіційної лінії», згідно з якою, зокрема, відбувалися масові репресії кінця 1930-х рр. Метою цієї статті є аналіз публікацій в журналі «Револю-

ция и национальности», присвячених процесам соціалістичної модернізації (передусім, колективізації та індустріалізації) в Україні.

Перша така публікація припадає на 1931 р. У своїй статті А. Руттер та М. Белянкін підбивали підсумки певного етапу соціалістичного будівництва в Україні. Автори зазначали, що між XI Всеукраїнським з'їздом Рад та сесією ВУЦВК (червень 1931) до колгоспів вступили 800 тис. господарств. Загальна кількість господарств у колгоспах сягнула 3 млн 185 тис. господарств (65 % загалом, в степовій зоні – більше 85 %). Здійснювалася програма другого більшовицького засіву, який передбачав збільшення посівних площ на 35 %, ніж у 1913 р. Засів технічних культур порівняно з попереднім роком зріс на 35 %. Частка радгоспів у посівних площах склала 7 % (4 % у 1930 р.), колгоспів – 63 % (37 %), одноосібних господарств – 30 % (58 %) [3, с. 29].

Автори критикували систему споживчої кооперації за «засміченість чужими елементами», «правопортунистичні хитання керівної верхівки», що відзначалося на грудневих пленумах ЦК ВКП(б) та КП(б)У. Наводилися приклади проблем із постачанням робітників. Пріоритетним було визначене постачання робітників «вирішальних галузей», передусім, Донбасу, а також Дніпробуду, Зуївської електростанції, Краммашбуду, Луганбуду. На практиці робітники Донбасу у II кварталі 1931 р. були забезпечені м'ясом на 71 %, Дніпробуду – на 54%, Краммашбуду – лише на 15 % [3, с. 32–33].

Розкриваючи стан промисловості, автори також зосередили увагу як на здобутках, так і на недоліках. За два роки п'ятирічки продукція промисловості перевищила планові показники на 5,2%. Будувалися 13 доменних печей (пуск 8 з них мав відбутися вже 1931 р.), 33 мартени (12 – в 1931 р.), турбогенераторний завод потужністю 50–60 тис. кВт. В жовтні 1931 р. мав почати роботу Харківський тракторний завод, в 1932 р. – Краматорський машинобудівний [3, с. 34]. При цьому відзначався дефіцит вугілля. За 5 місяців 1931 р. на Донбасі мало б бути вироблено 24,8 млн тонн, фактичний видобуток склав 15,8 млн тонн. За той же період дефіцит чавуну склав 609 тис. тонн, сталі – 586 тис. тонн [3, с. 33–34].

Стаття Г. Петровського, що була надрукована в «Револуции и национальностях» вже 1933 р. містить менше критики і більше звинувачень ворогів та шкідників, коли йдеться про недоліки. Так, вже на початку публікації згадуються Промпартія та СБУ серед «контрреволюційних шкідницьких організацій» [2, с. 23]. Серед досягнень автор називає механізацію 72 % видобутку вугілля на

Донбасі, встановлення першого блюмінгу радянського виробництва (Іжорського заводу) у Макіївці, зростання кількості робітників Крамашкомбінату з 15–17 тис. (на початку п'ятирічки) до 56 тис. осіб. Серед досягнень у сільському господарстві Петровський називає зростання посівних площ на 8 млн га порівняно з довоєнними та будівництво 550 МТС до кінця 1932 р. [2, с. 24–25]. Він зазначав також, що до 80 % земель належить колгоспам та радгоспам [2, с. 25]. Також до позитивних зрушень Г. Петровський відносив демографічні показники, порівнюючи населення міст із даними 1923 р. Так, населення Сталіно зросло із 32 тис. до 220 тис., Харкова – із 321 тис. до 742 тис., Дніпропетровська – із 153 тис. до 323 тис., Києва – із 413,5 тис. до 607,5 тис. Припинилося, зазначав автор, переселення з України (порівняно з царськими часами, коли здійснювалися переселення на Волгу, до Сибіру чи Середньої Азії) [2, с. 25]. Водночас Г. Петровський писав про те, що Україна проводила колективізацію в умовах «відчайдушної класової боротьби», в якій сильно «постраждала на тваринницькому фронті». Він відзначав, що доводиться боротися із куркульством, «розкладеними елементами», «буржуазними переродженнями». Г. Петровський закликав до застосування законів про прогули та захист державної, громадської та кооперативної власності, щоб довести світу, що пролетаріат та колгоспники можуть ліквідувати прогульників, пияків та крадіїв та підняти дисципліну на «найвищий щабель» [2, с. 26].

Спроби пов'язати націоналізм із проблемами у господарстві можна побачити у статті, що з'явилася в першому номері «Революции и национальностей» за 1934 р. під ініціалами С. Д. Важливо, що в цій публікації констатується факт проблем із продовольством. Зокрема зазначається, що у 1931–1932 рр. сільське господарство України мало недосів близько 2 млн га, обробка засіяних площ виявилася незадовільною, і це сильно позначилося на зменшенні врожаю, що створило «суттєві продовольчі ускладнення». Причиною ж цього «прориву» називається «організований куркульський саботаж» [4, с. 16].

Стаття С. Чугунова (також 1934 р.) побудована на статистичних даних, які мусять ілюструвати досягнення радянської України у соціалістичному будівництві. Привертає увагу те, що до аналізу потрапили не тільки дані довоєнного господарства, з якими зазвичай порівнювали показники, а й статистика кінця 1920-х рр. Так, автор зазначає що продукція 1928/1929 р. склала 102,5 % довоєнної (промисловість – 116,9 %, сільське господарство – 87,7 %). Частка

промисловості склала 57,8 % продукції, сільського господарства – 42,2 %. На 1932 р. частка промисловості зросла до 77,4 %. В перерахунку на гроші сільське господарство 1933 р. ще не досягло довоєнного рівня (2548,4 млн руб проти 2855,3 млн руб). Відзначається, що у 1932 р. ця цифра була навіть меншою, ніж у 1928/1929 р. – 1978,6 млн руб проти 2504 млн руб [8, с. 61]. Менший обсяг продукції сільського господарства автор пояснив «дуже сильним зменшенням поголів'я худоби».

Зазначалося також, що за зерновими культурами продукція 1933 р. склала 118 % довоєнного рівня. Автор наводить і дані колективізації, вказуючи, що у 1928 р. було колективізовано 2,3 % господарств, у 1930 р. – 27,8 %, а у 1933 р. – 72,2 %. Таким чином, 3 млн 266 тис. господарств об'єдналися у 24191 колгосп. Було ліквідовано 200 тис. куркульських господарств. Питома вага соціалістичного сектора в посівних площах 1933 р. склала 82,5 %, у валовій продукції – 88%, 91,7 % зернових, 92,1 % буряка. Цікаво, що автор наводить цифри посівних площ за 1913, 1929, 1931 та 1933 р. За цими даними посівні площі у 1933 р. виявилися меншими, ніж у 1931 (26 млн 576 тис. га у 1933 р. проти 28 млн 502,6 тис. га в 1931 р.). Щодо 1932 р. автор не надав конкретних цифр, а лише зазначив, що цей рік «дав сильне зниження посівних площ», що пояснюється неврожаєм 1931 р. та неправильною лінією на збільшення кількості засіву, хоча б і за рахунок врожайності [8, с. 64]. Також важливим здається зауваження, що у порівнянні із довоєнним часом зросла частка технічних культур (з 3,4 % до 19,5 %), сієних трав, коренеплодів. Автор зауважував також, що довоєнні площі пшениці досі не були досягнуті.

Ситуація із статистикою за посівними площами повторюється, коли автор звертається до показників врожайності: наводяться цифри за 1930, 1931, 1933 рр., щодо 1932 р. відзначається, що відбулося зниження і посівів, і врожайності, що викликало зниження валової продукції на 50 млн ц. Падіння пояснюється «гонитвою за кількістю посіву» за рахунок якості, а також «куркульським саботажем». Водночас у статті наводяться дані, згідно з якими врожайність зернових 1933 р. (11,2 ц/га) перевищила показники і 1930 р. (10,5 ц/га), і 1931 р. (8,5 ц/га) [8, с. 64–65]. Зазначимо, що показники врожайності цукрового буряка за 1932 р. автор подає, і вони демонструють суттєве падіння порівняно з 1930 р. (59 ц/га проти 134 ц/га), причому у 1933 р. відновлення не відбулося (71 ц/га). Проте в цій галузі навіть найкращий показник не досяг довоєнного рівня (160 ц/га) [8, с. 65].

Розглядаючи показники тваринництва, автор зупиняється на даних 1929 та кінця 1933 р. В цілому поголів'я худоби скоротилося більш ніж наполовину. Скорочення відбувалося найбільш бурхливо у 1930–1931 рр., у 1932 р. сповільнилося, а в 1933 р. за деякими видами худоби спостерігався приріст. Найбільше падіння поголів'я спостерігалось серед овець та кіз – з 6725,7 до 1554, 6 тис. голів, а також коней – з 5574,8 до 2388,9 тис. голів [8, с. 66].

Автор розглянув також промисловість, зупиняючись в основному на досягненнях: зростання питомої ваги важкої промисловості (1913 р. – 51,7 %, 1933 р. – 57,8 %), зростання продукції важкої промисловості в 4, легкої – в 3 рази, зростання потужності електростанцій у 7,5 разів порівняно з довоєнною, будівництво 386 великих підприємств під час першої п'ятирічки. Зазначено і окремі рекорди у промисловості – наприклад, Луганський паровозобудівний завод називається найбільшим у Європі [8, с. 63].

Вдався до простого переліку досягнень радянського господарства і С. Симоненко у статті, присвяченій перенесенню столиці радянської України із Харкова до Києва. Він вказав, що за виробництвом чавуну Україна в 1933 р. обігнала Англію, а сталі виробила більше, ніж Бельгія або Польща. Промисловими гігантами світового значення називаються Дніпробуд, Краматорський машинобудівний, Харківський тракторний та Криворізький металургійний заводи [6, с. 16]. Автор наголошував, що завод імені Молотова в Дніпропетровську має найбільший у Європі корпус машинобудування, і в цьому ж місті знаходиться найпотужніший в світі силовий трансформатор [6, с. 17]. Колективізація згадується при обґрунтуванні перенесення столиці, яке обумовлюється необхідністю «укріплення сільськогосподарських районів». Проте і тут автор швидко переходить до перерахування здобутків: у «вирішальних» степових районах відсоток колективізованих господарств сягає 90–95; незважаючи на посушливий рік (опадів у 1934 р. приблизно стільки ж, скільки у голодному 1921 р.) забезпечено середній врожай, і навіть наводиться порівняння із сільським господарством українських земель у складі Польщі не на користь останнього (у Волочиську радянські поля зелені, а по той бік кордону – «сіра, висухла земля») [6, с. 18].

Стаття Ципіна, побудована на матеріалі Харкова, містить відомості про благоустрій міста, комунальне господарство, медичні, освітні установи. Проте автор торкнувся і стану сільського господарства (приміського), і міської промисловості. Відомості про промис-

ловість майже виключно позитивного характеру: перераховуються нові підприємства, побудовані за 4 роки, а також реконструйовані, наводяться цифри росту продукції промисловості (у 1933 р. – 10 % в порівнянні з попереднім роком), зниження собівартості продукції (11,3%) та виконання другого п'ятирічного плану [7, с. 52–53]. Наведено також показники врожайності на 1932 та 1933 рр. Зокрема, привертає увагу зростання врожайності озимої пшениці з 4,2 до 15 ц/га, ячменю – з 6,4 до 14,5 ц/га, картоплі – з 36,3 до 62,8 ц/га (із запланованим зростанням у 1934 р. до 100–120 ц/га) [7, с. 55].

Підсумки соціалістичної розбудови Криму за радянської влади підбив у своїй статті А. Самедінов. Він розпочав із пояснення господарських труднощів діяльністю «чужих робочому класу та трудовому селянству» людей у керівництві Криму. Автор підкреслив, що новий етап розпочався із розгромом «велі-ібрагімовщини» [5, с. 48] (В. Ібраїмов – голова ЦВК Кримської АРСР, репресований у 1928 р.). За традиційною схемою перераховувалися досягнення місцевої промисловості (металургійний комбінат у Керчі, «вибудований заново», перша черга Камиш-Бурунського залізнорудного комбінату, механічна взуттєва фабрика у Симферополі, трикотажна – у Євпаторії, пивний завод у Феодосії). Автор зупинився і на окремих проблемах, серед яких назвав відставання у продуктивності та низьку якість продукції [5, с. 48–49]. Досягнення сільського господарства були проілюстровані, в першу чергу, значною кількістю колективізованих господарств (95,1%), а також зростанням посівних площ із 660 тис. га у 1914 р. до 1,1 млн га у 1935 р. Хоча А. Самедінов відзначав появу нових виноградників, він зауважував, що їх врожайність лишається досить низькою (на рівні 30 ц/га) [5, с. 49–50].

Таким чином, соціалістична модернізація в Україні знаходилася у фокусі уваги авторів журналу «Революция и национальности» у 1931–1936 рр. Лейтмотивом публікацій було перерахування досягнень (зростання посівних площ, збільшення кількості колгоспів, будівництво нових підприємств). Проте автори змушені були зупинятися і на проблемах, серед яких відставання окремих галузей промисловості, низька врожайність тощо. Важливо, що згадувалися, хоча і в завуальованому вигляді, протидія селянства колективізації та голод у 1932–1933 рр. Аналізу причин проблем та недоліків у статтях майже не спостерігається, автори обмежувалися згадками про діяльність шкідників або куркульський саботаж. Таким чином усувалися сумніви у правильності радянської економічної та національної політики.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Никитин Д. Н.** Журнал «Революция и национальности». Теория и практика национального строительства в СССР: автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Москва, 1997. 19 с.
2. **Петровский Г.** Построим социализм для всех народов. Революция и национальности. 1933. № 3. С. 23–27.
3. **Руттер А., Белянкин М.** Социалистическое строительство на Украине (к итогам II сессии ВУЦИКа). Революция и национальности. 1931. № 9. С. 29–35.
4. **С. Д.** Борьба с национализмом и уроки Украины. Революция и национальности. 1934. № 1. С. 15–22.
5. **Самединов А.** Советский Крым за 15 лет. Революция и национальности. 1936. № 1. С. 47–51.
6. **Симоненко С.** Да здравствует новая столица Украины! Революция и национальности. 1934. № 7. С. 15–22.
7. **Цыпин.** Социалистическое строительство Харькова. Революция и национальности. 1935. № 4. С. 52–58.
8. **Чугунов С.** Социалистическое строительство Украины. Революция и национальности. 1934. № 4. С. 61–69.

Надійшла до редкол.: 11. 02. 2019

Прорецензовано: 27. 02. 2019

УДК 94(477) «1934-1985»

DOI: 10.33287/11916

Видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка в УРСР: політико-ідеологічна складова

В. П. Бурмага

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Досліджено особливості видання «Кобзаря» редакції А. Хвилі. Основна увага звернена на вступні пояснення й примітки, вміщені наприкінці поетичних творів Т. Шевченка. Здійснено порівняння з інтерпретаціями пізніших видань «Кобзаря».

Ключові слова: Т. Шевченко; «Кобзарь»; український письменник; ідеологічні кліше; згортання українізації; боротьба з українським націоналізмом.

Исследовано особенности издания «Кобзаря» под редакцией А. Хвыли. Основное внимание уделено вступительным пояснениям и примечаниям, размещенным в конце поэтических произведений Т. Шевченко. Сделаны сравнения с интерпретациями более поздних изданий «Кобзаря».

Ключевые слова: Т. Шевченко; «Кобзарь»; украинский писатель; идеологические клише; свертывание украинизации; борьба с украинским национализмом.